

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ

ԿԵՅԻՐ ՆԱՅԻՆՔ ԻՆՉ ԿԸԼԼԱՅ. — ՏԵՍՆԵՆՔ ԾԱՅՐԸ ՌԻՐ ԿԵՐԹԱՅ.

Պանդուխտ ծերուկ, ինչո՞ւ կեցար. ինչ տեսար որ կանգ առիր. ինչո՞ւ առաջ չես երթար:

— Բան կայ, եղբայր, տեսարան կայ, *սեյ-խ* կայ: Սըտեղս ճամբուն մէջ երկու հոգի իրարու դէմ պատահեցան, մէկը մէկալին ապտակ մը իջեցուց. միւսին գլուխը տաքցաւ, բռնեց ղիմացինը գետինը զարկաւ, քիթը բերանը արիւնլուայ ըրաւ: Տեսնողները վազող վազողի եղան, ասդիէս անդիէն եկան ժողովուեցան նոցա գլուխը. որը մէջ մտաւ որ բաժնէ, որը կռիւը կսաստկացրնէ, որը կծիծաղի, որը կկանչուըռտէ, որը ծեծկուողներուն կմեղադրէ, որը բծիշկ կկանչէ, որը *խաւսուլ*. որը՝ ես բծիշկ եմ կըսէ՝ ծեծկուողներուն վերքերը կնայի, անդին մէկն ալ «ես բարեկարգարանի պաշտօնեայ եմ» ըսելով ծեծկուողները բանտ տանիլ կուզէ: Անոնք ըսես, կանչուըռտելէն ու մէկզմէկ նախատելէն չեն դադրիր. մէկը կըսէ՝ իրաւունքը իմն է, մարդիկ. միւսը կպոռայ թէ անիրաւին մեծը դուն ես: Վերջապէս քանի գնաց բանը մեծցաւ, տեսնենք ծայրը ո՞ր կերթայ:

— Է՛ հայրիկ, դոցա կռիւէն քեզի ինչ օգուտ:

— Ոչինչ:
— Ուրեմն անցիր գնա, ծերուկ, բանդ տես. ինչո՞ւ ատեն կանգընես:

— Թող տուր, եղբայր. այս աշխարհս մէկուն զբօսարան է՝ միւսին տանջանարան, մէկուն հանգստարան՝ միւսին գործարան, մէկուն դատարան, միւսին իրաւարան, մէկուն հանդիսարան՝ միւսին ճգնարան, մէկուն ուսումնարան՝ միւսին ննջարան, մէ-

կուն կռուարան՝ միւսին տեսարան: Ահա ինծի համար ալ, որ խեղճ պանդուխտ մի եմ, տեսարան է աշխարհս. ինչ որ ղիմացս պատահի՝ կկենամ կընայիմ ու ինք իրենս կըսեմ. «Կեցիր նայինք ինչ կըլլայ. տեսնենք ծայրը ո՞ր կերթայ». եւ այնպէս ժամանակս կանցունեմ:

Այս ըսածս առակ չէ, ամէն օր տեսնուած բան է. բայց ո՞ր տեղ, ո՞ր երկրի մէջ, ո՞ր ազգի կամ ո՞ր ժողովրդոց մէջ: — Հրեայ ազգը երբոր երկու հոգի տեսնէ որ մէկմէկու հետ կռուրան, եթէ երկուքն ալ հրեայ են՝ երկուքին ալ կսաստէ. «Արք եղբարք էք, ընդէր գրկէք զմիմեանս»: Եթէ կռիւ ընողներուն մէկը օտարազգի է, ինքն ալ անոր գոնէ կսմիթ մը կզարնէ, ու այ մարդ, ինծմէ ինչ կուզես, ինծի ինչո՞ւ կզարնես կանչելով՝ աղաղակ կվերցընէ: — Պարսիկն որ տեսնէ երկու ճաճկին մէկմէկու հետ ծեծկուիլը, Մարդիկ, ամօթ է կըսէ, *շազ* անցէք *ֆեաֆիրի* պէս կռուրտելէն: Իսկ եթէ Քրիստոնեայ են ծեծկուողները, ծանր ծանր կըսէ անոնց. Աստուած *պեշաներդ* տայ. հա՛, մէկմէկու միս կերէք հա՛, որ օր մը առաջ շարդուիք վերնաք աշխարհէս: — Հոռոմը ուրիշներուն ծեծկուիլը գրեթէ ախորժելով կտեսնէ. բայց կերպով մը կարծես թէ նախանձն ալ կշարժի որ ինչո՞ւ ինքն ալ ծեծկուունքին մէջը չէ, որ իւր *շալիֆարիս* եղածը ցուցընէ: — Անգղիացին կկենայ պաղ պաղ կնայի երկու Անգղիացւոյ իրարու հետ կռուելուն՝ այնպէս ու այն աչքով, ինչպէս որ կնայի երկու աքաղաղի մէկմէկու հետ ծեծկուելուն. այսինքն այնչափ պաղութեամբ որ նոյն միջոցին քո-

վիճներուն հետ գրաւ կըռնէ թէ կռուողներուն որը պիտի յաղթէ կամ որը պիտի յաղթուի: — Գաղղիացիներ կու գոչուի կռիւ տեսներուն պէս՝ անպատճառ մէջ կենտուի, մէկ մը մէկուն հետ կկռուրտի՝ մէկ մը միւսին, մինչեւ որ կամ կհաշտեցընէ զանոնք՝ գոնէ արաբացի հաշտութեամբ (*արապ հեշաշաշ*), եւ կամ նոցա կռիւ իրեն դէմ կղարձուցէ ու հազիւ օձիքը նոցա ձեռքէն կազատէ փախչելով: — Գերմանացիք կռիւ չեն սիրեր կըսուի, բայց մէկ մը որ կռուիլ սկսին՝ ղաղըիլ չեն գիտեր. ուստի մեր մէջ առակ է ըսելը «Նէմֆէի կռիւ, կոռէլի կռիւ». եւ Գաղղիացիք անվերջանալի կռիւներուն կըսեն գերմանական կռիւ (*querelle allemande*): Իսկ Գերմանացիներ որ այնպիսի կռիւ մը տեսնէ, մէկ մը կկենայ խորունկ խորունկ կմտածէ, ու յետոյ մտքէն ըսելով թէ այդ կռուոյն վերջը ի հարկէ այս պիտի լինի, կձգէ կերթայ իւր գործին:

Մնաց մեր Հայը: Զարմանալի բան. կարծես թէ մէկ ազգ մը չկայ իրեն նման, այսինքն վերը յիշուած պանդուխտ ծերուկին նման: Եթէ մէկը տարակուսի խօսքիս ճշմարտութեանը, կամ օրինակին ճշգրտութեանը վրայ, թող հեռու չերթայ, թող իրեն չորսդին նայի. որքան մարդիկ կտեսնէ որ այն ծերուկին ըսածները կըսեն, ու իրենց աչքին ղիմացը ինչ բան ալ որ պատահի՝ կկենան կուշտ կուշտ կնային, «Տեսնենք ծայրը ո՞ր կերթայ» ըսելով. իսկ իրենք ամենեւին չեն շարժիր, ամենեւին չեն խօսիր, ամենեւին չեն զգար: Կարծես թէ իրենք այս աշխարհիս մարդիկը չեն, հապա մէկ մէկ հրեշտակ են, կամ թէ աղամորդի չեն, *մեզնե աղիկներեն* են:

Այս այսպէս լինելով, որչափ կսխալին նոքա որ կարծեն թէ Հայերը ամէն տեղ ու ամէն ժամանակ երկպառակ են, այսինքն երկուսի բաժնուած են: Ո՛չ, պարոններ, ոչ,

այնպէս չէ. շիտակն ըսել ուզեմք նէ, մեր ազգը ոչ թէ երկպառակ պիտի ըսեմք, հապա եռապառակ, այսինքն երեք խումբ՝ երեք բանակ բաժնուած՝ իրարու հակառակ: Տեսէք այնպէս է թէ չէ: Ուր որ երկու հօգի կան իրարու հետ կռուրտող, այն տեղ միթէ երրորդ մ'ալ չկայ անպատճառ՝ կեցող վրաները նայող: Ի՞նչ կըսեմ երրորդ մը. — Եթէ երկու կռիւ ընող կայ տեղ մը, երկու հազար ալ կեցող նայող՝ *սէյիւնի* կայ նոյն տեղը, որ պաղ պաղ կըսեն մէկմէկու կամ իրենց մտքէն. «Կեցիր նայինք ինչ կըլլայ, տեսնենք ծայրը ո՞ր կերթայ»: — Ահա երկու ամիրայ երեսուն տարիէ իվեր մէկմէկու դէմ ոխ ունին, մէկմէկու հետ կկռուին, մէկմէկու արիւնը խմելու կաշխատին: Յայտնի բան է որ այն ամիրաներուն հաւատարիմ կամ անհաւատարիմ մարդիկն ալ իրենց տէրերուն տէր կելլեն. անով երկու կողմէն ալ մէկմէկ բանակներ կձեւանան՝ որը յիսնական, որը հարիւրական, որն ալ հազարական. բայց կեցող նայողները կընաք համրել քանի են, — հազարաւոր բիւրաւոր, որ կըսեն. «Կեցիր նայինք ինչ կըլլայ, տեսնենք ծայրը ո՞ր կերթայ»: — Երկու եկեղեցականք (զարմանալի բան) տասը քսան տարիէ ի վեր իրարու դէմ ոխ մը, կռիւ մը, հակառակութիւն մը, ծեծկուռութիւն մը ունին, այնպէս սաստիկ որ Աստուած թշնամուոյս չցուցընէ: Քահանաներ, աբեղաներ, տիրացուներ, ժամկոչներ երկու կողմէն մէջ կվազեն, կռիւը կտաքընեն, գոռում գոչումը կմեծցընեն: Բայց անոնք լինին շատ շատ՝ երկու կողմէն երկերկու հարիւր հօգի. հապա կեցող անոնց նայողները քանի մը հազար չեն արդեօք, որ անդադար կըսեն իրարու. «Կեցիր նայինք ինչ կըլլայ, տեսնենք ծայրը ո՞ր կերթայ»: Երկու օրագիր կամ լրագիր իրարու դէմ կռիւ ունին, հին կռիւ, հին հրդեհի աւերակ. մէկ-

մէկու դէմ կգրեն ու կմրեն, մէկմէկու երեսը թուքումուրով կծածկեն: Կարդացողներն ինչ կընեն (աղէկ որ սոքա շատ չեն). պաղ պաղ աչքէ կանցունեն այն թերթերն ու յիշոցները, եւ եթէ իրենց քովը ուրիշ մարդ մը չգըտնեն, ինչպէս որ շատ անգամ կպատահի, իրենք իրենց կըսեն ժպտելով ու մօրութիւն շփելով. « Կեցիր նայինք ինչ կըլլայ, տեսնենք ծայրը ո՛ր կերթայ »:...

Եւ ահա այս է, եղբարք, այս է մեր ազգին մահազուշակ վերքերուն մէկը: Եւ յիշուի: Կարելի չէ ըսել կամ իրաւամբ պահանջել որ ամբողջ ազգի մը մէջ, հազարաւոր մարդկանց մէջ, չպատահի անհամաձայնութիւն, չհանդիպի գտնութիւն, վէճ, կռիւ, հակառակութիւն. բայց տեսնողներուն ալ միթէ կվայլէ անտարբերութիւն, անզգայութիւն, պաղութիւն եւ սառնութիւն: Արդեօք չեն մտածեր այնպիսիներն որ այս կամ այն կռիւն թէեւ իսկզբան միայն երկու հոգւոյ մէջ պատահի, սակայն անպատճառ վտանգաւոր հրդեհի (*եսկորնի*) կնմանի որ դիւանման խռովասիրաց փշմամբը կընայ այնպէս սաստկանալ որ բոլոր ազգը եւ երկիրը միանգամայն անով կրակ կառնու կըռնկի: Այն ատենը ոչ ապաքէն այդ « Կեցիր տեսնենք ինչ կըլլայ » ըսողներն ալ նոյն կրակէն կըռնուին ու փախչող փախչողի կլինին, բայց ուշ. եւ եթէ ազատին եւս, կղաւնան ետեւները կընային ու աւերակէ, անապատէ, խեղճութենէ, թշուառութենէ զատ բան մը չեն տեսներ, ոչ ազգ, ոչ ժողովուրդ, ոչ թագաւորութիւն, ոչ տաճար, ոչ եկեղեցի, ոչ քաղաքականութիւն, ոչ դպրոց, ոչ արուեստանոց, ոչ մթերանոց. ամէն բան այն կռիւներուն հրդեհին զոհ եղած մոխիր դարձած ու աշխարհիս ամէն կողմը ցիր ու ցան եղած:

Ուրեմն ինչ ընելու եմ, պարոն. միթէ կռիւ ընողներուն մէջ մտնելու եմ որ ապտակ մ'ալ ես ուտեմ, ես ալ ոտքի տանկ երթամ: — Ոչ. ապտակն այն ատեն կուտես միայն, երբ դուն ալ կռիւը բորբոքելու մըտքով եւ առանց բանին էութիւնը հասկընալու՝ մէջ նետուիս: Պէտք է մէջ մտնես՝ կռուողները հաշտեցնելու մտքով, խռովելոց մէջ խաղաղութիւն ձգելու մտքով: Պէտք չէ ըսես նապաստակին թէ փախիր, ու բարակին թէ բռնիր. պէտք չէ անոնցմէ մէկուն ըսես թէ իրաւունքը քուկինդ է, եւ միւսին թէ անիրաւը դիմացինդ է: Հապա պէտք է երկուքին ալ այս ըսես թէ Պարոններ, գուցէ երկուքդ ալ իրաւունք ունիք մէկ կողմանէ, գուցէ երկուքդ ալ սխալիք ուրիշ կողմանէ. եկէք նախ հանդարտեցէք, խաղաղեցէք, հանգչեցէք. յետոյ իրարու խօսք մտիկ ըրէք, իրարու միտք հասկըցէք. յետոյ կնայինք թէ ձեզմէ ո՞րն է արդար եւ ո՞րն է յանցաւոր, ո՞ւմ պէտք է իրաւունք տալ եւ ո՞ւմ պատիժ կամ տուգանք կամ ապաշխարանք: Ապա թէ ոչ՝ այդպէս « Կեցիր նայինք » ըսելով՝ աշխարհիս ամէն կողմը ինչ թագաւորութիւններ տակն ու վրայ եղեր են, ո՞րքան տներ կործաներ են, քանի մեծամեծ ազգեր աշխարհիս երեսէն վերցուեր են, այնպէս որ ոչ կռիւն ընողները մնացեր են եւ ոչ « Կեցիր նայինք » ըսողները:

Դժուար եւ խիստ դժուար բան է խաղաղութիւն, հաշտութիւն ընելը. բայց ըստ այնում ալ շատ մեծ է խաղաղարարին վարձքը. այնպէս որ խաղաղարար մարդը ոչ թէ մարդկանց միայն, այլ եւ Աստուծոյ բերնէն երանի կլսէ. « Երանի խաղաղարարաց, զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեսցին »:

